

सी
२५

३/५४

श्री आंग्ल-प्रभा

केलक व. प्रभासक

प्रकाशक व. प्रभासक
विभाग, रावत, प्रभासक

५४

220
श्री युता सेक्रेटरी दक्षिणा प्राइस कमिटी यां
पुणे .

ठाणे - ला. नं. ११-११

२/५४

~~२५~~

३/५४

श्री
आंगल-प्रभा.

लेखक व प्रकाशक
श्रीमति बालसरस्वति,
हिराबाई रामचंद्र गायकवाड,
पुणे.

मुद्रक
धोंडो काशिनाथ फडके,
ठाणे.

सन १९११.

प्रकाशकानें सर्व हक्क स्वाधीन ठेविले आहेत.

ठाणें येथें अरुणोदय छापखान्यांत छापिलें.

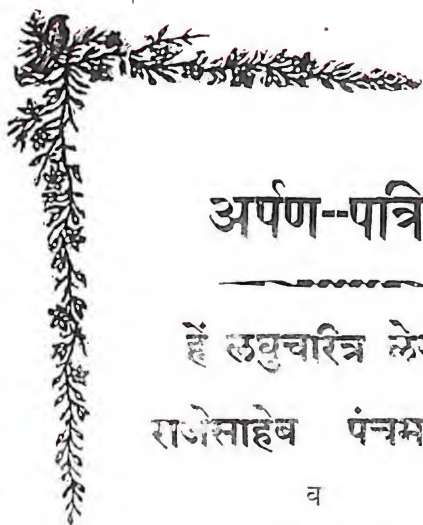
आर्या.

प्रथि ह्या निबन्धरूपीं नृपतीच्या सानशा चरीतास ।
वेई मान्य करोनी मदया मी होय मंदमति ग्वास ॥ १ ॥

आयो.

विजयी राज्ञी मेरी, प्रसवे धन्या तुझा तुला जननी ।
नवनाथकीर्तिमान् पसरे ज्याची प्रभा विमल अवनी ॥१॥

अर्पण-पत्रिका.

हैं लघुचरित्र लेखकानें
राजेसाहेब पंचम जार्ज

व

त्यांची पत्नी राना मेरी,

सांस

नव्यतमपुरस्सर आक्षरानें

अर्पण के वसंसे.

श्रीशारदाप्रसन्न.

नव कुसुम-माला.

श्लोक.

अद्यापीहि जिचा पहा दुमदुमे लोकीं यशो-दुंदुभी ।
नक्षत्रें वसतीं तशीं सुचरितें जीं शोभतीं कीं नभीं ॥
जी राज्ञापद शासितां सकलही संतुष्ट होती प्रजा ।
होशी पौत्र तिचा तुझ्यासम नसे वा भाग्यशाली दुजा ॥१॥
नीति न्याय दया तशीच समता राज्यां जिच्या नांदली ।
सांख्यें दुर्लभ ही प्रजा अनुदिनी सेवूनि आनंदली ॥
वात्सल्यांत जिची करील समता कोणी न ऐशी सती ।
अन्या या जगतीतलीं मज गमे राया वट्टं हें किती ॥२॥

ज्याची भूतदया अगाध अतुला सर्वत्र विस्तारली ।
 होती यास्तव भूवरीं चहुंकडे ती शांतता राहिली ॥
 विद्वन्मानस हंसिका विहरते यत्कीर्ति रम्या अशी ।
 सत्कीर्ति-प्रद तो पिता परम तें सद्भाग्य तूं भोगिशी ॥३॥
 राणी सद्गुण शालिनी प्रिय तुझी मेरी असे सुंदरी ।
 वाटे कीं मज ती रमा वसतसे प्रेमें तुझ्या मंदिरां ॥
 भाग्यें योग्य असा घडे नृपवरा दुग्धीं जशी शर्करा ।
 प्रेमानंद सुधेस सेवुनि असे जेवीं पती इंदिरा ॥४॥
 आनंदें सदनीं उभारुनि किती राया गुढ्या तोरणें ।
 व्हाया उत्सव साजरा जन झटे हें कायसें सांगणें ॥
 वाघें सुस्वर वाजती चहुं-कडे सर्वत्रही शोभती ।
 नाना मंगल दीपिका उजळिल्या सर्वां गृहां भांवतीं ॥५॥
 ऐसे पूर्वज पुण्यशील तुमच्या पुण्यें तुझां लाधले ।
 श्रीमत् जार्ज नृपा प्रजावन कराया जे सदा भागले ॥
 ज्यांच्या आचरणांत जी सदयता जी दक्षता शुद्धता ।
 जी न्यायप्रियता सदैव वसली येई न ती वर्णितां ॥६॥
 हो तूं तत्सम शुद्ध भाव धरुनी राया प्रजा-रंजनीं ।
 दावी थोर उदारता सरलता प्रेमें प्रजा-पालनीं ॥
 दुःखें आर्य-महीस जीं असतिं तीं सारीं निवारी वरें ।
 दारिद्र्यास निवारुनीं करि सुखी दीना जना सत्वरें ॥७॥

व्हाया लाभ सुखें सदा सुलभ तो विद्यामृताचा जना ।
 लोकांच्या पुरवीं यथोचित नृपा चित्तांतल्या कामना ॥
 ते ते यत्न करुनि सर्व जनता संतुष्ट राखी सदा ।
 भोगी राज्य-सुखा अखंड मिळवी ती शर्मदा संपदा ॥८॥
 दीर्घायुष्य सदैव चिंतित तुजें राहो प्रजा ती मुखीं ।
 आनंदें चिरकाल सद्गुण-निधी राजा असो हा सुखी ॥
 यांची संतति पुत्र-पौत्र-सहिता सौख्यांत नांदो सदा ।
 आशीर्वाद असे प्रजाजन-मुखीं येवोत राया मुदा ॥९॥
 राया ईशकृपे समुन्नत महा-राज्यासनीं वैससी ।
 राज्यारोहण मंगलप्रद अशा कालीं कसा शोभसी ॥
 याचें चित्र मनांत आणुनि तुझ्या त्या सद्गुणांची स्तुती ।
 केली अल्प यथामती प्रिय असो ही त्वत्पदीं मन्मती ॥१०॥
 पुण्यश्लोक युधिष्ठिरादि नृपती झाले यशस्वी जिथें ।
 राया तूंही तसाच होशिल अशी आशा अम्हांला तिथें ॥
 वारंवार महोत्सवीं नृपतिच्या आनंद होवो जना ।
 निष्ठा प्रेम सदा वसो दृढ अशी ईशा तुला प्रार्थना ॥११॥
 श्रीमद्वायकवाड-वंश-जनिता मी रामचंद्रात्मजा ।
 नामें मात्र हिरा नृपा नमितसें सप्रेम पादांबुजा ॥
 राया मीं विनयें तुझांस गुमनें माला नवी अपिली ।
 आहे ही तारि पाहिजे नृपवरा कंठीं सदा ठेविली ॥१२॥

प्रस्तावना.

श्लोक.

लक्ष्मीकांत अनंत हस्तकमलें देतां न भागे कदा ।
मागे स्वल्प तयासि कल्पतरु दे संतुष्ट व्हावें सदा ॥
निष्कामीं भजतां समर्पण करी मोक्षादिकीं संपदा ।
ऐसा स्वामि असोनि शुल्लकपदा कां इच्छिंसी दुर्मदा॥१

या न्यायें परमेश्वराची अंतःकरणपूर्वक ज्यांनीं ज्यांनीं सेवा केली, त्यांच्यावर देव कशी पूर्ण कृपा करितो, हें सत्पुरुष व राजेरजवाडे यांच्या सामर्थ्यावरून जाणलें पाहिजे. ईश्वराच्या आज्ञेवांचून 'झाडाचें पान देखील हालत नाही,' इतका अधिकार हल्लींचे सार्वभौम जे इंग्लंडचे राजे पञ्चम जार्ज व हिंदुस्थानचे बादशाह यांजकडे आला आहे. (एकीकडे राजे व दुसरीकडे बादशाह ह्मणजे जणू काय इंग्लंड व इंडिया यांची 'हरिहर' भेटच होय). यांच्या कारकीर्दीचें वर्णन करण्याचा सुयोग आला हाही सुदिन होय. सुदिन हा सणासारखा आनंदकारक दिवस आहे. ह्मणून त्या दिवशीं रोजच्यापेक्षां विशेष ह्मणजे पक्कानें वगैरे करण्याची पद्धत आहे. त्याप्रमाणें श्रीमंत लोक उंचीं उंचीं पक्कानें करितात तर गरीब लोक गूळभात करून त्यांतच आनंद मानतात. सारांश, आनंदाचा दिवस

साजरा करितात. तद्वतु कै. महाराणी साहेब व सातवे एडवर्ड राजे आणि सांप्रत असणारे पांचवे जार्ज यांच्या कारकीर्दीचें वर्णन यथामति वर्णिलें आहे. पण भाषा मराठी असल्यामुळें ती सरकारास समजेल किंवा नाही, ही शंका आली; तेव्हां अंतःकरणांत निर्मल सूचना झाली कीं, इंग्रजी राज्यांत भिंतीला तोंड व कान हे अवयव आहेत. (भिंतींत जी तार घुसली ती तारच भिंतीचे कान होत. आणि भिंतींत पत्रें टाकण्याची जी पेटी आहे तेंच भिंतीचें तोंड होय.) तर असल्या सावयवी राज्यांत सरकारास मराठी भाषा कळणार नाही असें कसें होईल ? कळेलच. असें समजल्याबरोबर आपोआप शंका दूर होऊन मनास फार समाधान वाटलें.

ईश्वराची भाषा कोणती आहे तें मात्र कळत नाही, परंतु अनेक जातींच्या मानवांची भाषा ईश्वर जाणतो. त्या अन्वये इंग्रज सरकारची भाषा इंग्रजी आहे, तथापि संकृत, तामिली, तेलंगी, कानडी, गुजराथी, हिंदुस्थानी, उर्दू, पारशी, मारवाडी इत्यादि अनेक भाषा सरकारास कळतात. तेव्हां मराठींत लिहिलेलें वर्णन त्यांस सहज समजेल अशी खात्री झाल्यावर आनंद झाला. असो.

परमदयाळू व न्यायी सरकारच्या राज्यांत अन्यायाचा कधीही प्रवेश न होवो अशी प्रार्थना आहे.

////////////////////

श्री कै. मन्महाराणी साहेब, सातवे एडवर्ड,
व हल्लींचे बादशाहा पंचम जार्ज यांच्या
कारकीर्दी.

श्रीमती कै. महाराणी साहेब जगव्यापिनी व्हिक्टोरिया माता यांची सत्ता केवढी होती हें आतां सर्वांनां समजलेलेंच आहे. नवीन कळाविलें पाहिजे असें कांहीं नाहीं. तथापि राज्यरूप वर्णनात्मक महासागरास स्तोत्ररूप नाल्याचा जलौघ मिळविण्याचा प्रयत्न केला आहे.

आपणास महाराणी साहेब प्रत्यक्ष दिसत नसत, तरी पोष्टकार्ड, पाकीट, तिकीट, स्ट्यांप व फोटो यांवरून त्यांस आपण पहात होतो. आणि पै, पैसा, चवली, पावली, रुपया, वगैरे नाण्यांवरही त्या आपणांस दिसत असत. आपण त्यांस जरी प्रत्यक्ष पाहिलें नाहीं तरी सर्वांची मानमान्यता त्यांच्या शक्तिवर अवलंबून होती यांत शंका नाहीं.

पहा ! अत्तरदाणी असो, गुलाबदाणी असो, मच्छरदाणी असो, चिमणी असो, गिरणी असो कीं वरणी असो, त्यांस महाराणी साहेबांचीं नाणीं असल्यावांचून कोणी पुसत नव्हतें. परशुरामपंत तात्या यांनीं एक श्लोक केलेला आहे तो असा:—

श्लोक.

सौख्याची पूर्ण खाणी चिरसमय असो आमुची मुख्य राणी ।
आह्मांला हे शिराणी ह्मणुनि निजमुखें लोक गाऊत गाणीं ॥
जीची सर्वत्र ठाणीं सबळहि वधुनी जोडिती शत्रु पाणी ।
विहकटोरीया निशानी धरुनि चहुंकडे चालतीं शुद्ध नाणीं ॥

कंपनी सरकारानें जेव्हां सन १८५७ सालीं जाहिर-
नामा प्रसिध्द करून महाराणी साहेबांच्या नांवें इंग्रजी
राज्य चालू केले तेव्हां असें झालें कीं:—

श्लोक.

उमाठ्यावरी जेधवां सूर्य आला ।
पळाली निशा चंद्र निस्तेज झाला ॥
प्रकाशामुळें लोपल्या सर्व तारा ।
मिळेना कुठें ठाव त्या अंधकारा ॥

याप्रमाणें यांचा प्रभाव प्रसरण पावतांच पूर्वीच्या
राजांचें तेज ज्याच्या त्याच्या जवळच राहिलें ! साधारण
कांचची चिमणी घरांत लाविली असतां समयाचा
प्रकाश समयाजवळ राहतो हें अनुभवसिद्ध आहे.
(मुली एकमेकींत उखाणें घातून ते सोडविण्यास
सांगतात कीं 'ताटभर लाह्यांमध्ये एक रुपया ' हें गम-
तीचें रूपक आहे. तें असें. आकाशरूपीं ताटांत नक्षत्र-
रूपीं लाह्या भरलेल्या असून त्यांत रुपयारूपीं चंद्र
आहे. तात्पर्य चंद्रापुढें नक्षत्रे लाह्यांप्रमाणें होत.)
असो.

महाराणी साहेबांच्या कारकीर्दीत सरस्वती, भार्गीरथा व अग्निनारायण वगैरे सकल देवता ऋद्धि सिद्धि होऊन हात जोडून नम्रपणें दास्यत्व करीत आहेत. तेथें आह्मां तीस कोटी प्रजेचा काय पाड ? स्वतः मेंबर कंवर बांधून नंबर टिपूं लागल्यावर कारकुनास कोण पुसतो ?

पूर्व-कालीं इकडे मुद्रणकला माहीत नसल्यामुळे साधुसंतांचीं चरित्रें, पुराणें व वेद इत्यादि ग्रंथ लिहिणें अवघड होई; ह्मणून विद्यादेवी मंत्ररूपानें पठणद्वारें गुप्त राहिली होती. पण अशा तऱ्हेनें कोंडून राहणें तिला न आवडून ह्मणा किंवा महाराणी साहेबांची कीर्ती वाढविण्याकरितां ह्मणा तिनें मंत्रासह यंत्रामध्ये उडी टाकिली. अर्थात् ती पालथी पडली. (टाइप उलटे असतात). तेव्हां तिला उठविल्यावर ह्मणजे छापून काढिल्यावर मुलटी होऊन बसली. अशा प्रकारचे आपले सुंदर रूप तिनें बादशाहीण येण्यापूर्वी हिंदुस्थानांत कोणासही दाखविलें नसावें. आणि आतां प्रत्यक्ष प्रगट होऊन खुशाल पुस्तक-रूपानें व वर्तमानपत्रद्वारें पृथ्विपर्यटन करीत आहे. यावरून असें वाटतें कीं, श्री स्वामिणी सद्गुणखनी महाराणी व्हिक्टोरिया ह्या येतील तेव्हांच आपलें खरें स्वरूप व्यक्त करावें असा तिनें निश्चय केला असावा.

आदि शक्ति जी बीज ती आज एक चीज बनली आहे. मांत्रिक जसें भुताला गाडग्यांत गाडून ठेवितात तसें हल्लींच्या शास्त्रज्ञांनीं विजेला वाटलींत कोंडून ठेविलें आहे. ह्मणून विजेचा दिवा मजेचा दिसूं लागला आहे.

अग्निनारायण व भार्गीरथी हीं सारथी होऊन आग-गाडीच्या रूपानें कितीही ओझीं लादलीं तरी हूं कां चूं न ह्मणतां मुकाट्यानें रोजच्यारोज पृथ्वीला प्रदक्षिणा घालीत आहेत. या प्रकारें जिच्या राज्यांत प्रमुख देवच चाकरी करीत आहेत तेथें क्षुल्लक देवतांची कथा काय ?

आमचे लोक झाडाखालीं असलेल्या धोंड्याला ह्मसोवा ह्मणून देवाप्रमाणें त्याची सेवा करितात. ती सेवा चुकली ह्मणजे तो ह्मशीच्या आचळांत दूध आंटीव, मुलांनां रडीव, बायकांच्या आंगांत संचार कर, अशा रीतीनें त्रास देऊन, नारळ, केळीं, अन्न, वगैरे हविर्भाग घेत असे. परंतु आतां इंजिनियरिंग खात्याचे द्वारे त्याला पकडून, त्याच्या अंगाला चुना फांसून, डांवर लावून, त्या ह्मसोवाला 'मैल' असें नांव ठेविलें गेलें ! तो मैल-रूपीं ह्मसोवा गुप्चुप् रस्त्यावर फुकट उभा राहून वाट-सरुंनां तुहीं अमुक वाट चालून आलां व पुढें अमुक वाट राहिली असें दर्शवीत आहे. ह्मसोवाची ही स्थिती !

आतां बीरोवाकडे पाहूं ! तोही पूजा स्वीकारून मजा मारीत होता. तो हल्लीं शेतांतून उपाशीच काम

करीत वसला आहे. त्याला 'सर्व्हेनंवर' नांव देऊन शेताची राखण करण्यास लाविलें आहे. कोणी शेताची जमीन मागें पुढें करून कमी जास्ती केल्यास तें त्यानें सरकारास कळविलें पाहिजे. कदाचित् तो वीरोवा इकडे तिकडे होईल ह्मणून त्याला व शेताला नकाशांत धरून ठेविलें आहे. कसा बंदोबस्त झाला? योजक-स्तत्र दुर्लभः

हा नकाशा आकाशासारखा पसरला गेला आहे. झाडाचा नकाशा, शेताचा नकाशा, घराचा नकाशा, गांवाचा नकाशा, प्रांताचा नकाशा, देशाचा नकाशा, खंडाचा नकाशा, पृथ्वीचा नकाशा, याप्रमाणें नकाशे बनले आहेत. सर्वजग आकाशाखालीं आहे तर तें सरकारांनीं नकाशावर ठेविलें आहे.

पंचमहाभूतें यांचे स्वाधीन होऊन जणूं काय त्यांनीं व आमच्या सकल देवतांनीं महाराणी साहेबांच्या कारकीर्दीमध्ये आपापलीं करामत काय आहे ती दाखविण्याचा संकल्प केश होता कीं काय कोण जाणें. कारण एकोणिसाव्या व विसाव्या शतकांत विद्येच्या प्रत्येक भागाचा नंबर पहिला दिसतो. किती तऱ्हेचीं यंत्रें, किती तऱ्हेचे कारखानें, व किती तऱ्हेचा माल तयार होतो हें लेखनद्वारे कळविणें अशक्य झालें आहे. एके ठिकाणीं ह्मटलें आहे कीं—

श्लोक.

तर्क व्याकरणादि नाटक-कलालंकार शास्त्रांतरी ।
ज्यांचा खेळ असे विशाल झळके प्रज्ञा प्रभा अंतरी ।
लीला प्राय समस्त प्राकृत-कथा वेदांत सिद्धांत ते ।
हातीं आमलका-समान डुलती सांगों किती काय ते ॥

मा. आ.

जशीं मुलें एकाद्या लहानशा तलावांत नाव (होडी)
टाकून खेळतात तद्वत् अति भयंकर असा समुद्र
जणूं काय हत्तीच आहे. त्यास युक्तिरूप अंकुशानें
बश करून त्यावर आगवोटरूपीं अंबारी चढवून त्यांतून
मौजेनें खेळत खेळत हजारों कोंसांवरचा प्रवास सहज
करतां यावा अशी योजना केली आहे. ही आग-
वोट हिंदुस्थानांतून फूं लणून निघाली कीं ती थेट
इंग्लंडास जाऊन दाखल होते. तेथून सूं लणून
मुटली कीं येथें दत्त लणून हजर होते.

रेल्वेचा नकाशा पाहिला असतां असें दिसतें कीं,
हिंदुस्थान देश म्हणजे केवळ तळहात व रेल्वेचे रूळ
हे त्या हातावरील रेपा आणि ह्या तारायंत्राच्या तारा
त्या हाताच्या जशा नाड्या आहेत. खरोखरच आग-
वोटो, आगगाड्या व तारायंत्रें यांच्या साहाय्यानें सर्व
राज्य तळहात वनलें आहे. श्रीसूर्यनारायण जसा
आपल्या किरणांच्या योगें साऱ्या भूगोलावरील गुण
आकर्षण करितो, त्या अन्वयेणें महाराणी साहेबांनीं

आपल्या हयातीत सर्वत्र राज्य तारायंत्राच्या दोऱ्यांनी
सांवरून धरिले आहे. ह्मणून तार असलेल्या कोण-
त्याही तार आफीसांतून इंडियाने हाक मारिली कीं
इंग्लंड 'ओ' ह्मणतें. यावरून एकंदर अफाट राज्य
एका हांकेच्या टप्यावर आणून ठेविले आहे असें म्हण-
ण्यास काय प्रत्यवाय आहे? असो.

व्यवहारास लागणाऱ्या प्रत्येक वस्तु ह्मणजे लवंग
ध्या, पलंग ध्या, पंचांग ध्या, नारिंग ध्या कीं रंग ध्या,
तेथें कै. महाराणी साहेबांचें अंग म्हणजे साह्य अस-
ल्यावांचून काहींसुद्धां मिळत नसे. हें पाहून असें
वाटतें कीं—

आर्या.

भूजल तेज समारखे, रविशशिकाष्टादिकीं असे भरली ।
स्थिरचर व्यापुनि अवधी, जी मलिकामा दशांगुलें उरली ॥

ह्या मोरोपंतीं आर्येप्रमाणें त्या सर्वव्यापी होत्या
ह्यांत शंका नाही. त्या अखंड भरतखंड व्यापून इंग्लंड
येथें राहून तेथूनच आमचीं गाऱ्हाणीं ऐकून न्यायरूपीं
हातानें सांभाळ करीत असत. त्यांनीं पैसारूपीं पुष्पें
उत्पन्न करून प्रजेच्या प्रपंचांत चालूं केलीं. या पुष्पास
पूजेच्यावेळीं 'सुवर्णपुष्प दक्षिणा' असें ह्मणत अस-
तात. तर तें सुवर्णपुष्प कसें झालें याविषयीं रूपक—

रूपक.

टांकसाळ	रूपीं	उपवनांत
सत्ता	रूपीं	वृक्ष उगवून त्यास
नोटा	रूपीं	पानें फुटून नंतर
पै, पैसा	रूपीं	तांबडीं पुष्पें आलीं मग
चवली, पावली, रुपयारूपीं		पांढरीं पुष्पें दिसूं लागलीं व
गिनी-पौंड	रूपीं	पिवळीं पुष्पें उमललीं.

सदरहू उपवनांतील फूल जवळ नसेल तर माल व हमाल मिळणें मुष्कील आहे व मग त्याचे हाल काय विचारावे ? हीं पुष्पें मिळविण्याकरितां प्रजाजन अहर्निश झटत असतात. तेव्हां व्यवहार सुरक्षित चालतो. त्या व्यवहारांत सदरहू पुष्पांस बरींच नावे दिलेली आहेत. त्यांची नामावळी येणेंप्रमाणें :—धन, वेतन, कांचन, कमिशन, दर, कर, पगार, नफा, फायदा, फी, फाळा, सारा, विदागी, नाणें, मजुरी, संभावना, दक्षिणा, किंमत, मोल, भाव, धारण, पट्टी, वर्गणी, मुद्दल, व्याज, रक्कम, दाम, दंड, फंड, हुंडा, हुंडी व मनिआर्डर वगैरे.

सुवर्ण-पुष्पांप्रमाणें सुंदर कमल-पुष्पेही आहेत. अनेक रंगांचीं सुरेख अशीं राजाचीं मुखकमलें असणाऱीं पोष्टाचीं तिकिटें पाहून जणू काय आतांच ताजी व टवटवीत नानारंगीं कमलें उमललीं आहेत असें वाटून मनाला आल्हाद होतो.

सदरहू कमलें व फुलें यांचे द्वारे रात्रंदिवस प्रपंचास उपयोगी पडणारी सार्वभौम राजक्रीडा मोठ्या मौजेने सर्वकाल सुरू आहे. पत्त्यांच्या खेळाच्या ठिकाणी कार्ड-पाकिटांचा खेळ आहे. या पत्त्यांच्या खेळांत चौक, एका, अशीं नावे असतात, तर कार्ड-पाकिटांच्या जागीं अमुक मनुष्य, तमुक गांव, असें नांव असतें. ' विझिकचे ' खेळांत मार्क असतात तर नोटीचे खेळांत आंकडे आहेत (अमुक अमुक रुपयांची नोट), तेच मार्क होत. या रीतीनें खेळ चालला आहे. जो खेळ राजमान्य तो जुगमान्य सहज होतो. कांहीं लोक प्रामिसरी नोटीला परमेश्वरी नोट ह्मणतात. तेंही ह्मणणें बरोबर आहे. प्रामिस ह्मणजे वचन. मग वचनाप्रमाणें वागणारा परमेश्वर कां नव्हे ? अस्तु.

भाद्रपदमासीं हरितालिकेचें प्रथम दिवशीं पूजन होऊन तिचें विसर्जन झाल्यावर दुसरे दिवशीं श्री गजानन महाराजांचें आगमन होतें. त्या अन्वये महाराणी साहेबांच्या पश्चात् सातवे एडवर्ड सिंहासना-रूढ झाले. त्यांच्या मागून आतां पांचवे जार्ज हे सिंहासनाधिपती झाले आहेत. याविषयीं रूपकः—

रूपक.

महाराणी साहेब	रूपीं	हरितालिका मातेनें
राज्य	रूपीं	महालांत बसून

प्रजा	रूपीं	भक्तांस
कृपा	रूपीं	प्रसाद देऊन
सद्गुण	रूपीं	मस्तकावर
कीर्ति	रूपीं	किरीट व
शाबासकी	रूपीं	शाळ परिधान केला
		होता तद्वत् हल्लीं राजे
		महाराजांनीं किरीट व
		शाळ सह
औदार्य	रूपीं	आभरण धारण करावें
		आणि

विचार रूपीं कृपादृष्टी ठेवून कधी
 झालेल्या गरीब प्रजेचें पालन करून प्रजेकडून दुवा
 रूपीं दुशाला ग्रहण करावी अशी विनयपूर्वक प्रार्थना
 आहे.

////////////////////

सातवे एडवर्ड वादशाह.

राजे सातवे एडवर्ड महाराजांच्या हातांत लाडवाप्रमाणें जो गोळा दिसतो तो लाडू नसून हिंदु-स्थान-देश [भूगोल] खरी चेंडूप्रमाणें झेलून धरिला आहे. असा त्या गोळ्याचा भावार्थ आहे. अशा रीतीनें अखिल देशरूपीं गोल, कायद्याच्या रुमालांत गुंडाळून ठेविला आहे. ह्मणून त्यांच्या राज्यांत असा दरारा वसला आहे कीं, कराराप्रमाणें भरारा कामें आटोपलींच पाहिजेत. इतक्या बंदोबस्ताचें करारी बाण्याचें सूक्ष्मदर्शक यंत्रां राज्यमूल असल्यामुळें एकादी गोष्ट सप्त पातालांत गुप्त असली तरी ती प्राप्त होते. यास्तव सरकारानें ' हूं ' झटल्यावर ' कुं ' म्हणजे कांकूं करणार कोण ? एका रातींत सर्व राज्यांत जन-संख्या मोजावयाची म्हटली तरी तयार ! हाच तो ' हुं कुं. ' एकदां आर्डर सुटल्यावर मग कसची आर-डाओरड आली ? हुकुमासरशीं सारीं कामें न बोलतां गती दिलेल्या यंत्रासारखीं आपोआप चालूं लागतात. हुकूम म्हणावा तर हा हुकूम, ही दहशत आणि हें सामर्थ्य.

मुसलमानी राज्य झालें तेव्हां डोईस गुंडाळावयाच्या भल्या मोठ्या पटक्यांत प्रजा आवरण्याचा वादशहानें आव घातला; पण त्यावेळीं प्रजा पानावर वाढिलेल्या सारा-प्रमाणें अनावर झाली होती. पुढें पेशवाईंत व मराठे-शाहींत मोठ्या पांटीएवढ्या पागोट्यामध्ये प्रजा सांठवून ठेवण्याचा प्रयत्न झाला. तरी ती प्रजा ताटांत वाढलेल्या कढीप्रमाणें पसरल्यामुळें ती आवरतां आली नाहीं.

कंपनी-राज्य सुरू झाल्यानंतर इंग्रजांनीं आंटीव खिरिप्रमाणें प्रजा वाटी-रूपीं टोपींत सांठवून ठेविली आहे. हा लहान सहान पराक्रम नाहीं. ज्यांच्या राज्यांत तेजःपुंज अशी विजेसारखी अगम्य शक्ति हुकुमांत राहिली गेली आहे, तेथें सकल जातींच्या व धर्मांच्या प्रजेचा पाऱ्याप्रमाणें एकजीव करून ती ताव्यांत ठेविल्यास आश्चर्य तें कोणतें? ज्यांनां समुद्रांत पोहतां येतें ते नदींत पोहूं शकणार नाहींत काय?

हत्ती हा बलाढ्य व सर्वांत मोठा ह्मणून कीं काय त्याला पूर्वकाळीन राजे पाळीत असत. पण त्याहून दिसण्यांत अतिशय लहान असून महापराक्रमी असा एक आहे असें कंपनी सरकारानें प्रारंभींच दर्शविलें आहे. तें हें कीं:—

एका बाजूस चपल सिंह व दुसरे बाजूस सिंहासा-रखा चलाख असा पराक्रमी घोड्याच्या आकाराचा शरभ

नांवाचा प्राणी दाखविला आहे. (पोष्ट कार्डावर पहा !)
या चिन्हाप्रमाणे आंग्लप्रभु आहेत. सिंह व शरभ या दोहोंमध्ये दिसणारे वर्तुळ हे भूमंडळ आहे. अशा भूमंडळास खंड ही संज्ञा आहे. ती खंडे ह्मणजे एशिया खंड, युरोप खंड, व आफ्रिका खंड. इत्यादी खंडांवर आंग्लप्रभूंचे वर्चस्व चमकत आहे. एकेक खंड जसे सुपारीचे खंड, किंवा शेवखंड अगर इक्षुदंड ह्या पदार्थाप्रमाणे हस्तगत आहे. आईवाप किंवा एक वायको, एक मूल अथवा एक बंधु यांची घरांत व्यवस्था होणे किती कठीण जाते आणि आंग्लप्रभु खंडांचीं खंडे कऱ्यांत ठेवून अफाट राष्ट्रांची व्यवस्था कशी ठेवित असतील ती असो.

आमच्या लोकांकडून त्या त्या गांवची नुसती म्युनिसिपालिटी व्यवस्थित रीतीने सांभाळणे होत नाही. अर्थात आंग्लप्रभूंचे ज्ञान आणि कर्तव्यगारी पाहून धन्यता कां वाटू नये ?

आह्मी फक्त नारळाला महाफल समजतो पण याहून महाफल आहे ते निराळेच. त्याचे नांव क्षेत्रफल. (क्षेत्रफळाचा अर्थ जमीन). क्षेत्रफल अर्थात पृथ्वी, इच्याहून महाफल कोणते ?

भूर्भूमि रचलानंता रसा विश्वंभरा स्थिरा ।

धरा धरित्री धराणिः क्षोणिज्या काश्यपी क्षिती ॥

अशा अनेक नामाच्या पृथ्वीरूपी महाफलाचा जो भोक्ता तो नृपती. नृ ह्मणजे नर, व पति म्हणजे यजमान. अर्थात् सर्व मनुष्यांवर जो यजमानपणा चालवितो त्यास नृपती म्हणतात. त्याचेंच नांव राजा. आतां नरां-मध्ये सिंहासारखा पराक्रमी असणारा नर-श्रेष्ठ तो नृसिंह होय. नृसिंह तेथें लक्ष्मी हा न्याय आहे.

श्री लक्ष्मी व श्री सरस्वती यांचें बहुधा पटत नसतें म्हणतात. पण येथें त्यांचा उलट प्रकार दिसतो, म्हणजे त्या दोघीजणीं गोडीगुलावीनें (नियमितपणा व कर्तृत्वासहित चातुर्य असल्यामुळे त्यांचें तेजस्वी वर्चस्व पाहून कीं काय?) आंगलप्रभूच्या दरवारांत सदैव संतोषानें एकीकडे नांदून सख्यत्व प्रकट करीत आहेत. यास्तव 'समर्थीचे घरीं ऋद्धि सिद्धि पाणी भरी' म्हणतात तें खोटें नाही.

भोंवरा किंवा भिंगरी कांठ्यावर असावी त्याप्रमाणें इंग्रजांनीं सारें राज्य कांठ्यावर ठेविलें आहे. तें असें कीं, अमुक काम अमुक वेळेला करावयाचें म्हणजे किती वाजले हें पाहून तदनुसार वागावयाचें. अमुक वाजले हें सांगण्यास घड्याळांत कांटा आहे. दिशा दाखविण्यास होकार्यत्रांत कांटा आहे. अमुक तोंळे वजन हें समजण्यास तराजूंत कांटा आहे. सोने, रुपें, केशर, कस्तुरी ह्यांप्रमाणें लांकडे मुद्दां कांठ्यावर आलीं. अशींच सगळीं कामें कांटेतोल आहेत.

अशा प्रकारें सर्व गोष्टींत सरकारास उत्तम माप (लेव्हल) सांपडलें आहे. देश किती, वरें किती, जनावरें किती, याचें माप ह्मणजे हिशेब मिळेल. पण हवेंत उप्पता किती, थंडी किती, पाऊस किती हेंही माप पकडून ठेविलें आहे. झाडें किती हें समजण्यास झाडांवर नंवर, गाडीवर नंवर, घोड्यावर नंवर, चाकरावर नंवर, अशा तऱ्हेचें माप पूर्वीच्या कोणाही राजांनां मिळालें नसेल. बादशाही आहे पण वेवंद किंवा झोटिंग पादशाही नाही. घर कोठें व कसें आहे हें जाणण्यास नकाशा आहे. कितवें घर हें समजण्यास नंवर आहे. घराच्या मालकास कळविण्यास नोटीस आहे. नकाशा, नंवर, नोटीस याशिवाय आपल्या राज्यांत काय काय चाललें आहे हें सांगण्यास तार व पोष्ट आहे. जेवढें राज्य त्यांच्या ताब्यांत आहे त्या अखंड राज्याची वातमी रोजच्यारोज राजाला समजते. किल्ला बांधून त्यांत भुयारें करून वंदोवस्तानें ह्मणून जुनें राजे राज्य करीत असत; परंतु इंग्रजी राज्यांत किल्यांचें व भुयारांचें कामच उरलेलें नाही. जेथें अविच्छिन्न वारा तास नव्हे चौवीस तास किंवा अष्टाप्रहर सूर्याची प्रभा उज्वळ आहे अशा दिग्भागांत राज्य करीत आहेत. राजा व राज्य हीं आंधरांत नाहींत. तेजःपुंज अशा प्रकाशांत जागृत आहेत.

हणूनच “इंग्रजी राज्यांत कोठेही सूर्य मावळत नाही अशी हण आहे.” असो.

आंग्लभाषेवर प्रजेचें इतकें कांहीं अप्रतिम प्रेम आहे कीं, कोणत्याही जातीच्या भाषेत आवाळवृद्ध सहज उमेदीनें इंग्रजी शब्द वापरतात, याचें कारण ती भाषाच फार मोहक आहे. प्रत्येक जातीला वाटतें कीं, ही आपलीच भाषा आहे. उदाहरणार्थः— हें ‘वाच’ एकदां ‘स्लो’ व एकदां ‘फास्ट’ चालतें. ‘एङ्ग्याक्ट’ ‘टाइम’ समजत नाही. तें ‘वाचमेकरकडे’ ‘रिपेरीला’ दिलें पाहिजे. विद्यार्थी— ‘न्यूजपेपरमध्ये’, ‘रिझल्ट’ आला नाही. ‘पास’ झालों तर ‘प्राइझ’ मिळेल. ‘डोइंगमध्ये’ ‘फुल’ ‘मार्क’ आहेत.

कोणी गमतीनें, कोणी मौजेनें, कोणी सहज लीलेनें, कोणास संवय झाली म्हणून तर कोणी अभ्यास करावा म्हणून इंग्रजी बोलतात. सारांश, त्या भाषेत माधुर्य व गांभीर्य ओतप्रोत भरलेलें आहे. ह्यामुळें सर्व नद्या समुद्रास जाऊन मिळतात, तद्वत् सर्व जातीच्या भाषा इंग्रजी भाषेस जाऊन मिळाल्या आहेत. त्या इंग्रजी शब्दावांचून बोलतांच येत नाहीत. सागरास नदी मिळाल्यावर हें अमुक नदीचें पाणी आहे हें जसें ओळखितां येत नाही त्याप्रमाणें सर्व भाषांतून इंग्रजी शब्द असले तरी ते त्या त्या भाषेतील शब्द जाहले आहेत.

इंग्रजी वांचून मराठी भाषेत इतर कानडी, तेलंगी, गुजराथी, वगैरे भाषेपैकीं एकादा शब्द आला तर तो वाईट दिसतो. तेव्हां आपण हंसतो. तसें इंग्रजी भाषेविषयीं नाहीं. भूतलावर बहुतेक जितक्या म्हणून भाषा आहेत त्या सर्व भाषेत इंग्रजी शब्द जडावाप्रमाणे सुशोभित दिसतो. अशा दैदीप्यमान सर्वतोमुखी व्याप्य भाषेचें वर्णन कोण करूं शकणार ? सदर आंग्ल प्रभूचें राज्य हें एक विश्वरूपच आहे. अर्थात् वाग्देवताही तशीच असणार ! तिचा अंत अनंत जाणें. जो जो विचार करावा तो तो सरकारच्या सामर्थ्याचें व व्यवस्थेचें सानंदाश्चर्य वाटून मति कुंठित होते.

महत्पदक.

इंडिया हें पदक असून त्याला
सिलोन हा लोलक लटकविलेला
आहे. ह्या पदकांत पोष्ट खातें, फारेष्टखातें, रेव्हिन्यू खातें
वगैरे खातीं रूपीं मोतीं ओंविलेलीं आहेत. असा कंठा
एडवर्ड महाराजांच्या कंठांत झळकत होता तो यापुढें
पञ्चम जार्ज बादशहांचे कंठांत झळकत राहील. ह्या
पदकांत इतका उत्तम गुण आहे कीं, हें बादशहास
सालीना सुमारे १,०८,५०,१९,६३० अब्जावर उत्पन्न
देत आहे. हें फक्त हिंदुस्थानचें ऐश्वर्य आहे. या-

खेरीज इतर खंडांचें अगणित ऐश्वर्य असेल तें निराळेंच. असें अपरिमित ऐश्वर्य असूनही इतका साधेपणा आहे कीं, अंगांत कोट, पायांत बूट, खाशांत नोट असा थाट आहे.

कोणीकडे राजा, कोणीकडे देश, कोणीकडे प्रजा, अर्थाअर्थी संबंध नाही. अशा किती तरी अंतरावरून आंगलप्रभू राज्यशकट चालवीत आहेत. हें सामर्थ्य पाहिलें असतां कळेल कीं, परमेश्वराच्या खालोखाल त्याच्याच तोंडीचें सामर्थ्य यांच्यांत आहे, (भूमि नमत, जलधि हटत, नभहि वांकत) असें ह्मणण्यास हरकत नाही. मनुष्यांमध्ये एवढें अचाट सामर्थ्य असू शकतें तर प्रत्यक्ष परमेश्वराचें सामर्थ्य केवढें असेल !

असा पराक्रम जेथें वास करीत आहे त्या “ना विष्णुः पृथ्वीपतिः” रूपीं सरकारास सविनय प्रार्थना आहे कीं:—

श्लोक.

प्रजा हाच कीं वत्स भू-धेनुकेचा ।
नृपा तूं करी फार सांभाळ याचा ॥
स्ववत्सलिया जाण वात्सल्य योगें ।
अभीष्टार्थ हे भूमि देईल वेगें ॥

वा. पं.

////////////////////

रहा—दोहरे वजा.

अय्य ! राज राजा तु सबसे बडा है ।
तद्गीर तुझारी ये रियासत् मिली है ॥१॥
जमीयत् जमीका तु खार्विद हुवा है ।
खुदाके इनायतसे मालीक बना है ॥२॥
मुनो बादशाहा जार्ज अर्जि मेरी है ।
होके कदंबोस कहेना जरा है ॥३॥
जैसा के वालीद् तुमारे किये है ।
परवेश करना सभीका तुझे है ॥४॥
नेकदार दरवार तुझारा है पाइशा ।
येहि साथ आवै तुझारे हमेशा ॥५॥
बहुदूर छांसे तुझारा शहर है ।
रहिम दिलभे लेना हमारी खबर है ॥६॥
तुमारा नाम अफताव रोशन हुवा है ।
होना हयाद्दूनि निहायत खुशी है ॥७॥
करोगे मुझे माफ ऐसी उमद है ।
करो जानके मान हिराका सवाल है ॥८॥
लेना शाहिग शाहा तुम् मेरा सलाम है ।
नही काम करता ये मेरा कलाम है ॥९॥

